

Aljaž Kovačič¹

ORMOŽ OD NASELBINE DO MESTA

V članku so predstavljeni koraki in dejanja, ki so bila potrebna, da je ozemlje današnjega Ormoža postalo mesto.

Uvod

Na področju današnjega Ormoža so že v prazgodovini živeli ljudje. Arheologi so izkopali predmete in ostanke hiš, ki nam mnogo povedo o življenju ljudi v tistem času. Pred približno 2000 leti so v naše kraje prišli Rimljani. Naselili so se tam, kjer je danes mesto Ptuj, mimo današnjega Ormoža pa je tekla pomembna cesta. V srednjem veku je tukaj stala vas, imenovana Holermuos, ob njej pa grad Friedau. Vas Holermuos je pred približno 700 leti postala mesto, njeni prebivalci pa so dobili mestne pravice; odslej so se imenovali meščani, mesto pa se je po svojem gradu poimenovalo Friedau. Kasneje so mesto večkrat napadli Turki. Poškodovali so grad, ropali po okoliških krajih in ljudem odnašali hrano.

G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, Gradec, 1681.

Zgodovina Ormoža

Naselitvene korenine Ormoža segajo do poznobronaste kulture žarnih grobišč, ko je tukaj obstajala ena največjih planih naselbin iz tega časa v vzhodnoalpskem prostoru. Naselbino so zopet zasedli Kelti v dobi latena, medtem ko se ji je rimska cesta izognila po obodu nasipa ter mimo Hardeka vodila proti Pušencem.²

Po zmagi nad Obri ok. leta 800 je Karel Veliki v

¹Aljaž Kovačič, študent univerze v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slomškov trg 15, 2000 Maribor.

²Jože Curk, Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem, Založba Obzorja, Maribor 1991, str. 107, naprej: Curk, Trgi in mesta.

osvobojenih vzhodnih pokrajinah frankovske države podelil ozemlje v fevd raznim cerkvenim knezom, ki so v srednjem Podonavju začeli močno kolonizacijo in, kakor navaja Conversio iz leta 870, so se na to območje naseljevali Slovani in Bavarci. Slovanski knez Pribina je ok. leta 840 od Ludvika prejel obširno ozemlje v spodnji Panoniji. Leta 847 je cesar Pribino imenoval za mejnega grofa, že podeljene fevde pa mu je zapisal kot lastniško posest. Pribina je dal zgraditi in posvetiti več cerkva, med njimi tudi Businico, ki jo umeščajo nekam na ormoško območje. Pribinov sin Kocelj se je otesel nemškega misijonskega in političnega klientelizma in je vzpodbujal delo Cirila in Metoda, s pomočjo katerih je Slovencem poskušal pridobiti lastno cerkveno neodvisnost. Toda leta 840 je moral Metod zapustiti panonske Slovence, Koclja pa je nemška oblast proglasila za izdajalca. Odvzete so mu bile posesti in ozemlje je bilo ponovno nemško.³

Od 9. stoletja je bilo ormoško mejno območje last salzburške nadškofije. Varovali so ga njihovi ministeriali, gospodje Ptujski. Ozemlje na meji Ormož – Središče je bilo do sredine 12. stoletja pogost cilj roparskih madžarskih vpadov. Zasluga gospodov Ptujskih je bila, da so ogrsko – hrvaško mejo ustalili in Madžare potisnili skorajda na črto današnje meje s Hrvaško. Lega Ormoža je bila torej izrazito strateška, saj je varoval prehod čez slovenjegoriški greben, ki tu prekinja obdravsko ravnico in na katerem sta se od ogrske ceste ločili stranski poti proti Tomažu in preko Drave na Vratno. Ovalen areal bronastodobne naselbine velikosti okoli 400 x 380 m, obdan z nasipom in jarkom, je bil dovolj prostoren, da sta v njem našla prostor vas Holermus in stolpasti grad Friedau. Friderik Ptujski si je namreč v Ormožu zgradil stolpast grad, po katerem je mesto najverjetneje kasneje dobilo tudi svoje nemško ime Friedau.⁴

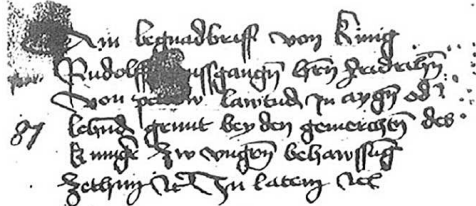
Leta 1278 je Friderik Ptujski zgradil v Ormožu stolpast grad Fridaw

Friderik Ptujski je kralju Rudolfu v vojni s češkim kraljem Otokarjem II. pomagal in mu poslal na pomoč 200 oboroženih konjenikov. Leta 1276 ga je kralj Rudolf bogato nagradil. Okrog leta 1278 mu je dovolil, da sme zgraditi na meji z ogrskim kraljem na lastnem ali v fevd danem zemljišču grad » *Ain begnadbriff von kunig Rudolf...Fridrichen von Pettaw...bey den gemerchtn des kunigs zw Vngn behausung zethun...* »⁵

³Zgodovinski arhiv na Ptuj, Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva na Ptuj, ZAP, Ptuj 2009, str. 28, dalje kot: Zgodovinski arhiv na Ptuj.

⁴Zgodovinski arhiv na Ptuj, str. 29.

⁵Marija Hernja Masten, Razstava: Iz tradicije se je razvil današnji

Listina o dovoljeni gradnji ormoškega gradu.⁶

Ormož se v pisanem viru prvič omenja z imenom Holermuos 1273, kjer je med pričami Friderika Ptujkega omenjen tudi vitez Fric iz Ormoža, »Frico de Holermuos«.⁷

Ormož je prvič pisno izpričan z imenom Holermus leta 1273

Vitez Vulfig Baumgarten je potrdil, da se odpoveduje v korist nemškega viteškega reda kmetiji na Zg. Hajdini z vsem pripadajočim pod pogojem, da mu križniki dajo tam do smrti v hasnovanje dve drugi kmetiji. Dogovor, sklenjen na Ptuj, 16. junija 1273, so potrdili Ptujski gospod Friderik, župnik Konrad s Ptuja, brat Bertold, komtur pri Veliki Nedelji, brat Ulrik, župnik pri Veliki Nedelji, in Fric iz Ormoža, »Frizo de Holermus«.⁸

V letu 1321 je bil Ormož imenovan kot trg. 2. maja 1331 sta Herdegen I. Ptujski, deželni maršal štajerski in njegov brat Friderik VII. podelila meščanom Ormoža »Holler mues« iste pravice, kot so jih imeli meščani Ptuja. Meščanska naselbina je imela za trgovino z Ogrsko zanimivo lego, zato ni čudno, da so v njej že v 30. letih ustanovili filialo mariborski židje, kar je trden dokaz večjih finančnih potreb in številnih trgovskih poslov.⁹

Pečat Wulfingaga iz Ormoža, leta 1331

Ptujski gospodje so le redko bivali na svojem gradu, zato so v službo vzeli nižje viteze, ki so kot kastelani ali grajski poveljniki upravljali zemljiško posest svojih gospodarjev. Med prvimi najdemo Wulfingaga iz Ormoža, »Wulfinch von Fridowe«.¹⁰

Pečat Wulfingaga iz Ormoža.¹¹

Po smrti zadnjega gospoda Ptujkega je leta 1438 Ormož podedovala Ana Schaunberg, sestra Friderika IX. Ptujkega.¹²

Ormož so bile podeljene mestne pravice 2. maja 1331

Herdegen Ptujski, maršal štajerske, in njegov brat Friderik Ptujski sta Ormož povzdignila v mesto in njegovim prebivalcem podelila vse pravice in svoboščine, kakor jih imajo meščani v mestu Ptuj.¹³

Na ptujskem gradu, četrtek pred vnebohodom našega Gospoda, 2. maja 1331

Jaz Herdegen Ptujski, maršal štajerski, in jaz Friderik Ptujski njegov brat, oznanjva javno s tem pismom vsem, ki ga bodo videli, brali ali slišali, vsem danes živečim in vsem naslednikom, da sva se po tehtnem premisleku in dobrem nasvetu cenjenih ljudi odločila in dajeva našim meščanom tukaj v Ormožu in vsem njihovim naslednikom tiste pravice in svoboščine, kakor jih imajo meščani na Ptuj. Da bo vse, kakor mora biti po pravu, prisegava, da bova mestu Ormož v najkrajšem času izdala listino (mestne pravice – statut) po posvetu z grajskim gospodom, sodnikom in dvanajstimi mestnimi svetovalci. Te bodo imele trajno in nepretrgano veljavo za njih in vse njihove naslednike, kar potrjujeva s tem pismom in z mojim, Herdegena Ptujkega obešenim pečatom, ki potrjuje pravno veljavo in resničnost listine. In jaz Friderik Ptujski se bom »privezal« pod mojega brata, prej imenovanega Herdegena, da bo vse po pravu, vendar ne bom ohesil svojega pečata, pač pa so tukaj priče, naš častitljivi

11 Iz tradicije se je razvil današnji Ormož. Orig. perg. v Državnem arhivu na Dunaju. ZAP, FKS – L 157.

12 Zgodovinski arhiv na Ptuj, str. 29.

13 Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

Ormož, Ormož 2001, naprej: Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

6 Iz tradicije se je razvil današnji Ormož. Orig. v arhivu Stubenbergov v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. ZAP, FKS – L 68.

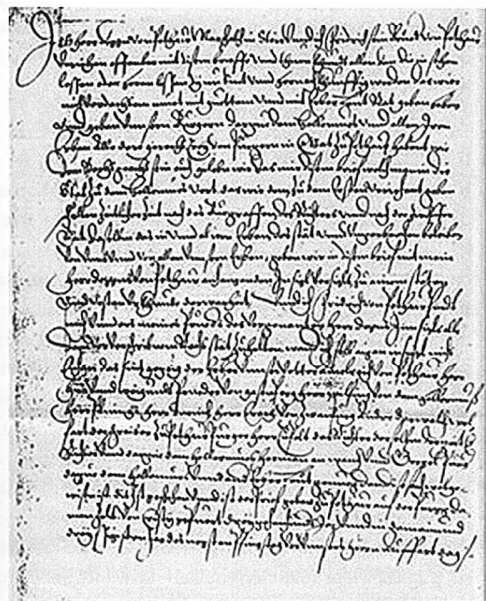
7 Zgodovinski arhiv na Ptuj, str. 29.

8 Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

9 Dušan Kos, Med gradom in mestom, ZRC, Ljubljana 1994, str. 88.

10 Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

bratranec Amelrik Ptujski, tukajšni gospod Weingundt, brat Gastenperga, gospod Wilfing iz Ormoža, gospod Pilrimhs, gospod Turnich, gospod Freeh iz Zwanpurga, Andrej Lah, Wolfart pisar iz Ptuja, meščan, gospod Tupold ta čas sodnik v mestu Ptuj, Herman iz Ormoža, Gregl, meščan iz Ormoža ter drugi številni ljudje, ki jim je ta zadeva dobro poznana. To se je zgodilo in zapisalo v Ptuju na gradu, ko štejemo po Kristusovem rojstvu tisoč tristo to leto in enaintrideseto leto, četrtek pred vnebohodom našega Gospoda.¹⁴

Listina o podelitvi mestnih pravic iz leta 1331.¹⁵

Z razvojem mestne samouprave je mesto dobilo lastno sodišče znotraj mestnega pomirja, mestno upravo, ki so jo vodili mestni svet in mestni sodnik, sedež mestne oblasti je bil na rotovžu, mesto je dobilo pečat. V njem so cveteli obrt, vinska trgovina in prodaja ob dveh sejnih na da sv. Magdalene in Martina, ki ju je mestu podelil leta 1497 cesar Maksimilijan.¹⁶

Ko se želi izvoliti sodnik

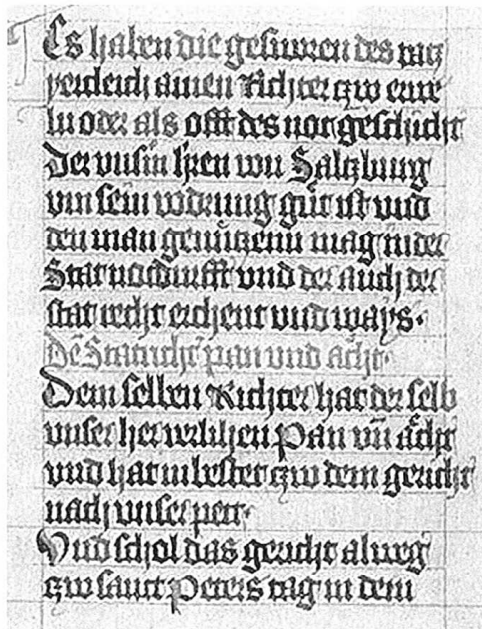
Prisežniki (mestnega) sveta naj vsako leto ali vsakič, ko je potrebno, izvolijo sodnika; takega, ki ustreza gospodu Salzburškemu (nadškofu) v njegovih zahtevah in je

¹⁴Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

¹⁵Iz tradicije se je razvil današnji Ormož. Orig. prep. v kopiačni knjigi plemiške rodbine Szekeley, Cod. 13.996 v državni nacionalni knjižnici na Dunaju. ZAP, FKS – L 156.

¹⁶Zgodovinski arhiv na Ptuju, str. 29.

uporaben v mestnih potrebah ter mestno pravo pozna in prizna.¹⁷

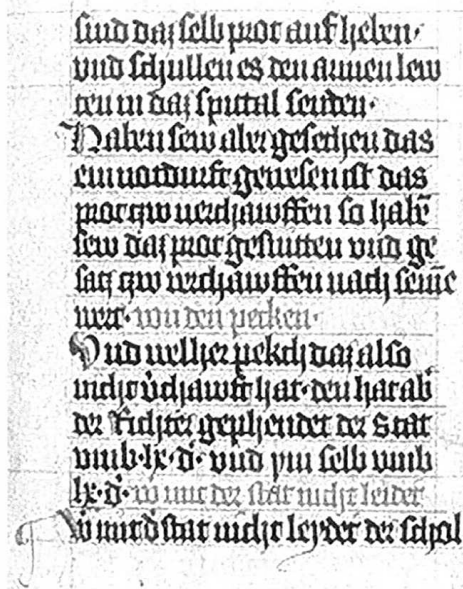
Ko se želi izvoliti sodnik.¹⁸

¹⁷Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

¹⁸Iz tradicije se je razvil današnji Ormož. Orig. Ptujski statut 1376, čl. 33.

Kdor z mestom ne trpi

Kdor z mestom ne trpi, naj se z mestom ne krepí.¹⁹

Kdor z mestom ne trpi...²⁰

Mestne pravice in samouprava, 1331

Meščani so se odtrgali od mestnega gospoda in si ustvarili mestno avtonomijo ali samoupravo. Bili so osebno svobodni, ravnali so se po mestnem pravu ali statutu (Stadtrecht). Mesto je imelo lastno sodišče, sodilo je vsem, ki so bivali znotraj njegovega pomirja (Burgfrid) in so ga označevali mestni mejniki. Skupnost vseh meščanov (Bürgerschaft, Genain, Gemeinde) je izvolila vsako leto svoje predstavnike v mestni svet (Rat). Mestni notranji svet je štel dvanajst (Zwelfer) prisežnikov, navadno najuglednejših meščanov. Ti so izmed sebe izvolili mestnega sodnika (Stadtrecher), ki je razsojal v nižjih sodnih zadevah in opravljal s pomočjo pisarja upravne posle ter nadzor. Meščan je postal tisti, ki je v mestu bival eno leto in dan, se ukvarjal z obrtjo ali trgovino ali pa je imel v mestu hišo, bil sprejet v mestno občino in je podal prisego zvestobe ter plačal poseben prispevek v mestno blagajno. Znotraj mesta, ki se je zaradi varnosti kmalu obdalo z obzidjem, so delovali obrtniki, ki so se združevali v cehe. Ceh je urejal delovna razmerja med mojstri in delavci, določal število mojstrov in opravljal kontrolo nad izdelki. Konkurenca mestnim obrtnikom so bili podeželski

mojstri, »fretarji – šterarji«. Trgovci so imeli drugačne skrbi, saj so se jim v trgovino mešale gosposčine, ki so odprodajale viške blaga in kmetijske pridelke, dobljene iz naravnih dajatev kmetov. Zato so bili za gospodarski napredek mesta najpomembnejši tedenski in letni sejmi, ki so jih obiskovali tuji trgovci. V času sejma je obrtnike in trgovce varoval tako imenovani sejemski mir. V mestu so stanovali: manjše število nižjega plemstva, duhovščina in meščani ter gostači, ljudje brez premoženja, kamor so spadali dninarji, hlapci, dekle, postrežki in drugi služabniki. Vsi ti so bili osebno svobodni, če so uživali privilegije mestnega zraka vsaj leto in dan, od koder tudi reklo mestni zrak osvobaja – die Stadtluft macht frei.²¹

Urbana koncepcija mesta

Urbano koncepcijo mesta je narekovala bronastodobna naselbina. Cesta, ki se je vzpela iz doline Lešnice skozi Ptujsko ali Zgornja vrata v mesto, ga je prešla v skoraj ravni črti, oblikujoč v sredini pravokoten trg, ter se pred grajskim kompleksom obrnila ostro proti severu, prečkala Ogrska ali Spodnja vrata in se onkraj njih spojila s cesto, usmerjeno proti vzhodu. Tranzitna ga je s svojim potekom skozi mesto razdelila v dve polovici. Južno je sestavljala neprekinjena vrsta hiš, severno pa so členile tri uvite ulice, ki so se spajala onkraj cerkvenega kompleksa ter skupaj vodile skozi Ogrska vrata iz mesta. Med njimi se je prepletalo še nekaj manjših uličnih povezav, tako da je Ormož leta 1801 štel kar 13 hiš. Franciscejska katastrska karta iz okoli leta 1825 nazorno kaže takratno gradbeno in komunalno stanje mesta. Medtem ko je bila cestna stranica severne polovice strnjeno pozidana le proti jugu, vse drugo pa je zasedala nepovezana gradnja, prekinjena za obsežnimi vrtovi in sadovnjaki. Bronastodobni obročast nasip in s tem mestne utrdbe je na severovzhodu prekinjala cesta skozi Ogrska vrata, na jugovzhodu pa od okoli leta 1860 usek, skozi katerega so speljali cesto k železniški postaji in brodu. Med letoma 1858–1860 so zaradi gradnje Vzhodne železnice eskarpirali dravski breg pod mestom in nasuli prostor sedanjega kolodvora, staro cesto do Lente in pešpot s trga k reki pa prekinili. Pred Ptujskimi vrati se je širilo večje Ptujsko predmestje, kjer so križniki zgradili bolnišnico, pred Ogrskimi vrati pa manjše Ogrsko predmestje z bližnjim Hardekom. Ormož je leta 1482 štel 30 meščanskih hiš z okoli 150 prebivalci, leta 1542 35 z okoli 180 prebivalci in 3 gostači, 1707 55 hiš, 1749. leta 43 hiš v mestu in 28 v predmestjih. Današnje mesto kaže v zasnovi še vedno srednjeveško, v gradbeni podobi pa klasicistično podobo.²²

¹⁹Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

²⁰Iz tradicije se je razvil današnji Ormož. Orig. Ptujski statut 1376, čl. 94.

²¹Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

²²Curk, Trgi in mesta, str. 107 – 108.

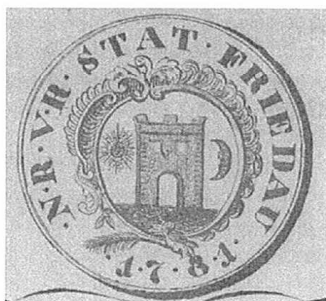
Toponim Ormoža se je spreminjal, od prve omembe Holermusa, 1273., do prevzema imena Frideriku Ptujskemu oz. njegovemu kastelu – Fridaw v Friedau, 1278., in slovenske transformacije iz Holermus – Olermus – Ormus v slovenski Ormož, 1478. Narobe zapisano ime Fridau pa se pojavi na karti iz leta 1570 celo z imenom Friban.²³

Karta južne Štajerske, Orteli, 1570.²⁴

Ormoški mesti pečat iz leta 1781

Najstarejši mestni pečat je ohranjen iz leta 1781. Notranje pečatno polje zavzema stolp z več cinami na vrhu. Na stolpu so vidna polkrožna vhodna vrata. Nad vrati je dvodelno okno. Prosto ob stolpu na levi strani je izpolnjen s sončnim kolesom, na desni pa z luninim zadnjim krajcem. Morda gre za stolp, ki ga je Friderik zgradil leta 1279.²⁵

Ormoški pečat iz leta 1781.²⁶

²³Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

²⁴Iz tradicije se je razvil današnji Ormož. Orig. Knjižnica I. Potrča Ptuj.

²⁵Iz tradicije se je razvil današnji Ormož.

²⁶Iz tradicije se je razvil današnji Ormož. Orig. ZAP, Arhiv mesta Ormoža, šl. 29.

Grad

Grad Ormož (Friedau), ki leži na strmem pomolu nad Dravo, je bil pomembna utrdba na meji z Ogrsko. Njegov nastanek se nanaša na leto 1278, ko je kralj Rudolf dovolil Frideriku Ptujskemu, da si na salzburški zemlji postavi grad. Bil je ena najmočnejših salzburško-ptujskih fevdalnih postojank na južnem robu Slovenskih goric. Prvotni stolpast grad so torej pozidali Ptujski gospodje, upravljali pa so ga njihovi kastelani, Ormoški vitezi, in po letu 1363 Herbersteini. Po letu 1441 so lastniki gradu Schaunbergi, grofje Frankopani, Szekelyji do leta 1604, baroni Petheji do leta 1710, nato grofi Königsackerji, industrijalci Pauerji, baroni Wernerji in Čokli, rodbina Pongratz, od leta 1910 do konca druge svetovne vojne pa grofje Wurmbbrand. Grad je bil požgan v bojih z Ogrji leta 1487, prizanesli pa mu niso niti Turki leta 1532. Grajski kompleks se je razvil okrog pravokotnega dvorišča, ki ga obdajajo štirje dvonadstropni trakti, na enem od vogalov pa stoji mogočen večnadstropen stolp. V zahodnem grajskem traktu je poslikana sobana, delo klasicističnega slikarja Gleichenergerja. Grad je obdan s čudovitim, prostranim parkom, enim najlepših, kar se jih je pri nas ohranilo, ne da bi jih bila prizadela nemirna povojna leta. Grad je danes skupaj s parkom, ki se ponaša s številnimi redkimi drevesi, enkratna spomeniška celota, zgledno urejena in oskrbovana, mala muzejska zbirka v gradu pa obiskovalca nazorno seznani s temeljnimi podatki iz zgodovine Ormoža in njegove bližnje okolice.²⁷

²⁷Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož, Ormož 1998, str. 10–14.

Ormož, Holermuoss, Friedau, Friderik Ptujski, trg, Wulfing, sodnik, samouprava, pečat, grad.

Pisni viri

- Zgodovinski arhiv na Ptuj, *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva na Ptuj, ZAP, Ptuj 2009.*
- *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož, Ormož 1998.*

Literatura

- Jože Curk: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem, Založba Obzorja, Maribor 1991.*
- Marija Hernja Masten: *Razstavno gradivo: Iz tradicije se je razvil današnji Ormož, Ormož 2001.*
- Dušan Kos: *Med gradom in mestom, ZRC, Ljubljana 1994.*

Povzetek

Herdegen Ptujski, maršal Štajerske in njegov brat Friderik Ptujski sta Ormož povzdignila v mesto in njegovim prebivalcem podelila vse pravice in svoboščine, kakor jih imajo meščani v mestu Ptuj. Z razvojem mestne samouprave je mesto dobilo lastno sodišče znotraj mestnega pomirja, mestno upravo, ki so jo vodili mestni svet in mestni sodnik. Sedež mestne oblasti je bil na rotovžu. V njem so cvetele obrt, vinska trgovina in prodaja ob dveh sejmi; na dan sv. Magdalene in sv. Martina, ki ju je mestu leta 1497 podelil cesar Maksimilijan.

Nevenka Korpič¹

OD ZIBELKE DO GROBA

Šege življenjskega kroga

Osrednje mesto med šegami pripada šegam življenjskega kroga – ob rojstvu, poroki in smrti. Glavne značilnosti omenjenih šeg so bile sprva v vseh slovenskih pokrajinah podobne, postopoma pa so jim začeli dodajati krajevne posebnosti. V prispevku so predstavljene značilnosti šeg življenjskega kroga, ki so se na širšem ormoškem območju pojavljale v prvi polovici 20. stoletja, pa tudi tik po drugi 2. svetovni vojni, ko so se zaradi kvalitetnejšega življenja in razvoja morale umakniti novim, sodobnejšim vsebinam.

Uvod

Življenje je en sam obred. Obredi oblikujejo sleherno uro v življenju posameznika, sleherni dan in sleherno leto našega obstoja. Vsakdo ima v svojem življenju svoje obrede. Ti so ponavljajoča se slovesna dejanja posameznika, skupine v ustaljeni obliki in imajo poseben pomen.²

Življenjski prehodi si sledijo v nekem zaporedju rojstvo, odraščanje, poroka, upokojitev, smrt. Vendar pa je naše življenje le malokdaj tako urejeno. O teh življenjskih dogodkih najpogosteje ne premišljujemo takrat, ko se nam zgodijo, ampak postanemo nanje pozorni šele takrat, ko se zgodijo komu drugemu ali se jih udeležimo kot opazovalci.

Šege ob rojstvu, poroki in smrti imajo pomembno mesto v življenju posameznika. Stare šege ob najpomembnejših življenjskih dogodkih so se na našem območju ohranile do danes. Predvsem na vasi se jih starejši ljudje še trdno oklepajo, mlajši pa jih opuščajo, kar je posebej občutiti v mestu.

1 Nevenka Korpič, kustosinja etnologinja, Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, OE Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

2 Robert Fulghum, *Od rojstva do smrti*, str. 6.